

УДК 913 (477.51)

ФІЛОНЕНКО І.М.

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНКИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНО-РЕКРЕАЦІЙНИХ КОМПЛЕКСІВ (ТРК)

Територіально-рекреаційні комплекси (ТРК) розглядають з двох позицій, а саме: як систему об'єктів, що сприяють збереженню здоров'я населення, забезпечують його відпочинок; як підсистему територіального господарського комплексу адміністративної області з певним рекреаційним потенціалом, що використовується в процесі освоєння території. ТРК адміністративних областей виконують функцію, спрямовану на відновлення здоров'я та працездатності населення.

Обласний територіально-рекреаційний комплекс - складне територіальне утворення системного характеру, що охоплює ряд підкомплексів. Вивчення закономірностей функціонування ТРК проводиться на основі застосування системи методів рекреаційного аналізу, зокрема: порівняльно-географічного, статистичного, картографічного, районування, структурного аналізу, математичного моделювання та ряду інших.

Обґрунтування теоретичної концепції про наявність в межах суспільно-географічного комплексу адміністративної області рекреаційної підсистеми починається на основі пізнання важливих економіко-географічних закономірностей і їх прояву в інтегрально-рекреаційному процесі, що дозволяє проаналізувати вертикальні та горизонтальні зв'язки ТРК обласного рівня.

В процесі вивчення рекреаційних ресурсів важливе місце відводиться аналізу природного і суспільно-географічного потенціалу, що розглядається як об'єктивна реальність і характеризує стан забезпеченості території.

Рекреаційний потенціал області визначається територіальними, часовими межами, технічними, науковими, фінансовими можливостями освоєння та експлуатації, здатністю задовольняти рекреаційні потреби суспільства. Відповідно він підлягає економіко-географічній оцінці стану та ефективності його функціонування.

Рівень пропорційності між компонентами ТРК та іншими підсистемами територіального суспільно-географічного комплексу області можна проаналізувати на основі функціонально-компонентної структури, тобто в процесі вивчення системи вертикальних зв'язків. Внутрікомплексні (горизонтальні) зв'язки відображає функціонально-територіальна структура ТРК. Функціонально-територіальна структура ТРК розглядається як складне співвідношення взаємопов'язаних форм територіального зосередження об'єктів, що формують цілісну систему.

В процесі комплексної оцінки території в межах якої функціонує ТРК, виділяють декілька аспектів: медико-біологічний або фізіологічний, психолого-естетичний, технологічний, економічний [12].

Медико-біологічний аспект оцінки відображає вплив природних факторів на організм людини. Проаналізувавши ряд оціночних методик кліматичних факторів з урахуванням їх впливу на стан організму людини можна зробити висновок про комплексний вплив температури, вітру, вологості повітря, сонячної радіації на стан людини.

Психолого-естетична оцінка рекреаційних ресурсів передбачає організацію спортивно-оздоровчої, туристичної, екскурсійної діяльності. При цьому розглядається емоційна дія рекреаційних ресурсів та їх компонентів на людину. Основними критеріями такої оцінки вважають міру екзотичності та унікальності культурно-історичних та природних об'єктів, естетичну, пейзажну різноманітність, багатство зорових перспектив.

Технологічна оцінка виявляє можливість інженерно-будівельного освоєння території з урахуванням транспортних комунікацій і бази виробничої інфраструктури.

Обмеженість практично всіх природних ресурсів веде до необхідності вибору варіантів їх раціонального використання для потреб сільського господарства, промисловості, будівництва, рекреації та інших сфер. При цьому дається економічна оцінка рекреаційних ресурсів та порівнюються різні варіанти їх використання.

Рекреаційна оцінка території охоплює оцінку природних комплексів для відпочинку та оздоровлення рекреантів в умовах стаціонарів. При цьому враховуються сумарні затрати на створення об'єкту рекреації та поточних затрат на його функціонування і обслуговування рекреантів. Далі проводиться оцінка окремих видів рекреаційних угідь, що являє собою сукупність кількох показників. Суттєвою частиною процесу оцінки є аналіз окремих факторів розвитку ТРК.

Таким чином основа методики рекреаційної оцінки полягає у виявленні та ранжуванні факторів, під впливом яких складається цінність природного комплексу (чи елементу). Як правило, використовується від 3 до 5 факторів, які оцінюються за ступінчастою чи бальною системою. При розробці оціночних шкал в розрахунок береться характер (ступінь) реакції людського організму на різний вплив. На величину виміру мають вплив закони психології та фізіології, що ще більше ускладнюють процес кількісної оцінки природних комплексів.

Важливими оціночними показниками для природних комплексів є стійкість, ступінь рекреаційної дигресії, рекреаційне навантаження, місткість території [7,12].

Стійкість природних комплексів до рекреаційного навантаження - це здатність їх залишатись відносно незмінними протягом певного періоду, незважаючи на внутрішні та зовнішні подразники.

Рекреаційна дигресія - це порушення природного середовища в результаті впливу на нього рекреантів. Сутність дигресії природного середовища знаходиться в прямій залежності від рекреаційного навантаження і стійкості до нього природних комплексів. В основу визначення рекреаційного навантаження покладено тривалість перебування відпочиваючих на рекреаційних територіях протягом всього комфортного періоду. Рекреаційні навантаження, що визначають межі переходу природного комплексу з однієї стадії дигресії в іншу, використовують для встановлення рекреаційної місткості території - максимальної здатності території приймати рекреаційне навантаження [12].

Розрахунок рекреаційної місткості проводиться за формулою:

$$E = \sum_{i=1}^k n_i S_i,$$

де E - екологічна місткість території, люд./дн.;

n_1 - максимальне значення навантажень, які приводять природні комплекси 1-го класу стійкості відповідно до 1-ої та 2-ої стадії дигресії, люд./дн.га;

S_1 - площа природного комплексу 1 -го класу стійкості до рекреаційного навантаження, га.

В залежності від функціонального зонування території, наявності площ, де рекреаційна діяльність обмежується господарськими, адміністративними та іншими причинами, рекреаційна місткість шляхом вводу відповідних поправочних коефіцієнтів зменшується.

Такими обмежувачами факторами є [11]:

- наявність природоохоронних об'єктів, що визначає величину понижуючого природоохоронного коефіцієнта $k_{оп}$;
- наявність лісогосподарських об'єктів цільового призначення (розсадники, плантації, лісонасіневі ділянки, відтворювальні ділянки для мисливської фауни), що визначають величину понижуючого лісогосподарського коефіцієнта $k_{лг}$;
- наявність ділянок, використання яких для рекреації практично неможливе (непрохідні або важкопрохідні болота, велика віддаль до доріг), що визначає величину понижуючого коефіцієнта доступності $k_{д}$;
- наявність кар'єрів з вибуховим способом добування сировини, підприємств зі шкідливими викидами, відстійників, міських звалищ визначає величину понижуючого санітарного коефіцієнта $k_{с}$.

Таким чином технологічна рекреаційна місткість визначається за формулою:

$$E_m = E_e(k_{оп}k_{лг}k_{д}k_{с}),$$

де E_m - технологічна рекреаційна місткість, люд./дн.;

E_e - екологічна рекреаційна місткість, люд./дн.;

$k_{оп}$, $k_{лг}$, $k_{д}$, $k_{с}$ - відповідні понижуючі коефіцієнти.

Технологічна місткість території фактично визначає величину рекреаційного потенціалу. Шляхом порівняння її з існуючими або очікуваними навантаженнями можна визначити ступінь використання ресурсів території чи її частини, що дасть можливість спланувати комплекс заходів щодо оптимізації рекреаційного навантаження території та регулювання рекреаційних потоків для збереження та відтворення екологічних взаємозв'язків природних комплексів і вирішити питання кількості й просторового розміщення елементів благоустрою та організації дорожно-стежкової мережі.

Цінність цих методів полягає в урахуванні природних умов рекреаційних територій, які відіграють суттєву роль в задоволенні рекреаційних потреб. Такий підхід до оцінки рекреаційних територій умовно можна назвати географічним.

Для економічної оцінки природних ресурсів рекреації необхідно розробити показники їх соціальної цінності, які відображали б можливості ресурсів задовольняти потреби населення в санаторно-курортному лікуванні, відпочинку і туризмі, соціально-економічний ефект рекреаційного природокористування, ефективність освоєння природних ресурсів в різних сферах використання. Останнє має значення при виборі оптимального варіанту природокористування [4].

Є два підходи при виборі критеріїв економічної оцінки: затратний, який передбачає оцінку витрат на освоєння ресурсів; рентний - оцінка ресурсів за результатами їх експлуатації [7, 3].

В основі затратної концепції лежить положення про те, що вартісна оцінка природних ресурсів залежить від затрат на їх освоєння і відновлення. Є такі види оцінок, що ґрунтуються на затратній концепції [7]:

- за витратами на заміщення рекреаційних ресурсів, які повинно понести господарство області, якщо територія вибуває з рекреаційного використання (тоді підшуковується інша ділянка з еквівалентними ресурсами);
- за відтворювальною вартістю, як величиною майбутніх витрат праці, які суспільству доведеться взяти на себе для часткового чи повного відновлення втрачених ресурсів;
- за витратами відвідувачів, як сума витрат, яку згодні віддати рекреанти для задоволення своїх потреб у відпочинку.

Затратні методи досить умовні, тому що в наш час дуже важко визначити величину необхідних витрат трудових і матеріальних ресурсів для відновлення порушених геоекологій.

Рентний підхід базується на концепції існування диференційної ренти [3].

В рекреації, як і в інших ресурсомістких галузях, за рекреаційні ресурси повинна бути встановлена плата. Виділяють три види платежів, які використовують в практиці рекреаційного господарства.

Перший вид платежів іде через відрахування за користування природними рекреаційними ресурсами (можна використовувати затратний і рентний підходи).

Другий вид платежів - відрахування за понаднормативне використання природних рекреаційних ресурсів і за користування загальною інфраструктурою.

Третій вид платежів - штрафні санкції, які накладають безпосередньо на керівників закладів відпочинку за невиконання ними встановлених вимог з організації та ведення рекреаційного господарства.

Схематичну залежність між рентною економічною оцінкою і параметрами, які її визначають можна подати в такому вигляді [6]:

$$R = \max(aq(Z-S)),$$

де R - економічна оцінка природного комплексу;

Z - замикаючі витрати (кадастрові ціни) на продукцію, отриману при експлуатації природного ресурсу;

q - коефіцієнт продуктивності природного ресурсу;

a - коефіцієнт, що враховує динаміку в часі показників Z, S, q.

Для визначення вартісної оцінки природних ресурсів доцільно використовувати саме рентний підхід.

Утворення диференційованої ренти обумовлено відмінностями в природній цінності рекреаційних територій, джерел мінеральних вод і родовищ лікувальних грязей, обмеженістю кращих з них, різним місцезнаходженням відносно районів попиту.

Існуюча проблема кадастрової оцінки рекреаційних ресурсів необхідна і повинна бути вирішена. Але практична діяльність вимагає негайного вирішення питання впровадження плати за використання рекреаційних ресурсів. Тому доцільно, як плату за використання рекреаційних ресурсів усіх видів, ввести рекреаційну ренту.

Рекреаційна рента є додатковим прибутком або надприбутком. Умовою її утворення є більш сприятливі природні чи соціально-економічні умови. Кількісна обмеженість і якісні відмінності рекреаційних ресурсів в умовах ринкової економіки породжують різницю в результатах господарського використання цих ресурсів, тобто суб'єкти господарювання отримують різну величину додаткового прибутку, що і є матеріальною основою рекреаційної ренти. В рекреаційній сфері варто виділити три форми рекреаційної ренти: монопольну, диференційну, абсолютну.

Монопольна рекреаційна рента утворюється при використанні унікальних, екзотичних, виключної якості ресурсів, на які виникає посилений попит, що приводить до отримання надприбутків.

Основу диференційної ренти складають відмінності в якості, доступності, корисності рекреаційних ресурсів.

Якщо певну територію, об'єкт чи ресурс є можливість використовувати в рекреаційних цілях, то вони вже володіють додатковою корисністю і можуть приносити додатковий прибуток. Ця обставина підкреслює важливе соціальне значення навіть гірших рекреаційних ресурсів.

На даний час власниками рекреаційної ренти є держава і муніципальні власті, хоча ними можуть бути і рекреаційні установи і приватні особи. Важливо уточнити, які рекреаційні ресурси є загальнодержавною власністю, а які муніципальною. Згідно цього уточнення складається схема - кому, за які ресурси і в якій кількості буде відраховуватись рекреаційна рента.

Введення рекреаційної ренти має вирішити наступне коло завдань:

- створити умови для вдосконалення економічних відносин у сфері природокористування;
- прискорити розвиток ринкових відносин в рекреаційній сфері на рівні світових стандартів;
- стимулювати раціональне використання рекреаційних ресурсів, забезпечити повноцінне їх відтворення та охорону;
- вирівняти умови господарювання рекреаційних організацій щодо використання рекреаційних ресурсів;
- забезпечити розвиток інфраструктури відповідних територій;
- сформувати бюджетні і позабюджетні фонди для інвестування рекреаційної галузі;
- здійснити перехід рекреаційної сфери до самофінансування, саморозвитку, самоуправління.

Якщо питанню оцінки природних рекреаційних ресурсів приділяється достатньо уваги, то методика оцінки суспільно-економічних (культурно-історичні, соціально-економічні) ресурсів залишається практично не розробленою. В світовій практиці прийнята якісна оцінка історико-культурних пам'яток, які в залежності від художнього та історичного значення, стану збереження та унікальності поділяють на 7 груп, причому найвищим балом оцінені історико-культурні об'єкти світового значення [10]. Всього таких об'єктів, взятих на облік ЮНЕСКО, нараховується декілька сотень. На основі рекомендацій ЮНЕСКО в окремих країнах розроблені власні оціночні критерії історико-культурної спадщини.

При оцінці історико-культурних об'єктів використовують методику визначення їх рекреаційного значення, а також ступеня їх придатності та доступності для організації культурно-пізнавальних занять [9]. Таким чином досліджується не вартість конкретного історико-культурного об'єкту, а визначається його пізнавальну цінність, необхідна для організації рекреаційних занять. Сутність даної методики полягає в тому, що оціночні бальні шкали побудовані на розділенні компонентів, які складають окремі блоки історико-культурних ресурсів, у відповідності до їх важливості і тривалості часу, необхідного на їх огляд. Чим довший час огляду, тим вища пізнавальна цінність об'єкту. Шляхом сумування окремих балів за компонентами історико-культурних рекреаційних ресурсів отримується загальна сума балів, яка характеризує пізнавальну цінність історико-культурних ресурсів окремої місцевості :

$$A = \sum_{i=1}^j p_i + \sum_{i=1}^n T_i + \sum_{i=1}^k S_i + \sum_{i=1}^m R_i + \sum_{i=1}^i F_i$$

де А - інтегральний показник пізнавальної цінності історико-культурних рекреаційних ресурсів окремої місцевості; Р - компоненти пам'ятників історії; Е - компоненти історико-архітектурних пам'ятників; S - компоненти сучасної архітектури, об'єктів культури і спорту; R - компоненти традиційних промислів і ремесел; F - компоненти пам'ятників народного фольклору [9].

Вводиться також поняття "коефіцієнт пізнавальної цінності", який може бути прийнятий для визначення рівня привабливості комплексу історико-культурних ресурсів і окремих їх груп.

Але дана методика в деякій мірі ігнорує художню та історичну цінність історико-культурних об'єктів, дещо механічно поєднує різні за сутністю історико-культурні об'єкти.

Підсумувавши описані вище методи та підходи до оцінки рекреаційних територій можна зауважити, що географічний підхід передбачає якісну оцінку рекреаційних територій на основі природних умов, однак не враховує суспільно-економічний фактор, який є важливою складовою оцінки рекреаційних територій.

Економічний підхід базується на оцінці природних та в меншій мірі історико-культурних рекреаційних об'єктів, але не враховує природні умови територій.

Потенціал рекреаційних територій адміністративних областей визначається природно-ресурсною та суспільно-історичною базою, загальною якістю природних та суспільно-економічних умов, рекреаційною місткістю. Для ефективного використання наявного рекреаційного потенціалу доцільно поєднувати географічний і економічний підходи і давати комплексну оцінку рекреаційних територій, що особливо важливо в умовах переходу до ринкової економіки.

Аналіз природних і суспільно-географічних передумов дозволяє прогнозувати майбутній розвиток обласного територіально-рекреаційного комплексу в цілому і його окремих компонентів.

Максимальне освоєння рекреаційних ресурсів адміністративних областей принесе значний соціальний і економічний ефект, що дасть можливість вирішити ряд життєво важливих проблем, значно підвищити рівень економічного розвитку, сприятиме раціональному природокористуванню і підвищенню рекреаційного обслуговування.

1. Багрова Л.А., Багров К.В., Преображенский В.С. Рекреационные ресурсы (подходы к анализу понятия) // Изв. АН СССР. - Сер. Географ. - 1977. - 92. - С. 5-12.
2. Бейдик О.О. Глумачний словник термінів з рекреаційної географії (географії туризму). - К.; ВПЦ "Київський університет", 1993. - 56 с.
3. Вопросы методологии и методики исчисления диф. ренты в связи с экономической оценкой земли. - М. Д972. - 188 с.
4. Герасимович В.Н., Голуб А.А. Методология экономической оценки природных ресурсов. - М.: Наука, 1988. - с. 140.
5. Гринів Л.С. Методологія і методика визначення нормативної ціни природних курортних ресурсів та платежів за їх використання //Препринт наук, доповіді. - Львів, 1992. - 26 с.
6. Гофман К.Г. Экологические проблемы природоиспользования. М.: Наука, 1985. - 270 с.
7. Живицький О.В., Медяна А.М., Борисов М.Ю. та ін. Регіональні економіко-екологічні проблеми комплексного використання, охорони і резервування рекреаційних ресурсів і територій в курортних, приморських, гірських та адміністративних регіонах України. //Регіональна політика України; наукові основи, методи, механізми. 36. наук, праць. Част. III - Львів, 1988. - с. 9-14.
8. Иванов В.В., Невреев Б.Н. Классификация подземных и минеральных вод. - М.: Недра, 1964. - 256 с.
9. Кузик С.П., Касенчук З.О. Оцінка туристської придатності території Карпат //Карпати. Український міст в Європу: проблеми і перспективи. Тези доп. Міжн. Наук.-практ. Конф. - Львів, 1993.
10. Мацола В.І. Рекреаційно-туристичний комплекс України. - Львів: 1997. - 259с.
11. Мухина Л.И. Принципы и методы технологической оценки природных комплексов //Географические проблемы организации туризма и отдыха. Выпуск 2. М. - 1975, с.3-13.
12. Павлов В.І., Черчик Л.М.

Рекреаційний комплекс Волині: теорія, практика, перспективи /НАН України Інститут регіональних досліджень. - Львів, 1997. - 259 с.

The main methods of the analysis territorial-recreation complexes (TRC) of a regional rank, the singularities of the geographical and economic enterics to the evaluation of reckreation territories are considered. The necessity and efficiency of a TRC evaluation is determinet.